

Acad. DIMITĂR P. DIMITROV, MARIJA ČIČIKOVA, ANA BALKANSKA, LJUBA OGNENOVA-MARINOVA, *Seuthopolis, I, Bit i kultura*, Sofia, 1984, Editura Academiei bulgare de științe, 228 p. + XXV planșe în afara textului.

Acest volum este primul dintr-o serie de patru care urmează să valorifice integral descoperirile arheologice din importantul oraș trac Seuthopolis—capitala regatului odris în timpul domniei lui Seuthes III și a succesorilor săi imediați (cca. 323—275 î.e.n.). În timpul scurs de la efectuarea săpăturilor arheologice (1948—1954) au fost publicate numeroase studii, articole și două sinteze care valorificau o mare parte a materialelor descoperite, astfel că problemele de bază ale cercetării acestui oraș au intrat de multă vreme în circuitul științific. O parte a acestor contribuții, desigur aduse la zi, au fost incluse în lucrarea de față.

În structura monografiei, așa cum rezultă din Cuvântul introductiv, se prevede următoarea împărțire: vol. I — Modul de viață și cultura; vol. II (apărut odată cu primul sub semnătura lui K. Dimitrov și V. Pencev) — Monede antice și medievale; vol. III — Organizarea urbanistică, sistemul de fortificare și arhitectura; vol. IV — Necropola și alte monumente.

Volumul I are cuprinsul: *Cuvânt înainte* (p. 7—10); *Orașul trac Seuthopolis* — capitol introductiv, prezentând istoricul săpăturilor și principalele descoperiri, semnat de regretatul academician D. P. Dimitrov; *partea I — Ceramica antică*, de M. Čičikova (p. 18—114); *partea II — Amfore și ștampile de amfore* de A. Balkanska (p. 115—158); *partea III — Descoperiri mărunte, teracote, sculptură* de L. Ognenova-Marinova (p. 159—228). Fiecare parte cuprinde cite un comentariu, un catalog, o bogată ilustrație și un rezumat în limba engleză, putând fi considerate lucrări de sine stătătoare.

Aflăm din capitolul introductiv că săpăturile arheologice care au dus la cercetarea cvasi-integrală a orașului Seuthopolis (locul „Ciflika”, la cca 3 km SV de satul Koprinka și 8 km V de Kazanlak) au avut un caracter de salvare, prilejuit de construirea lacului de acumulare „Gh. Dimitrov” pe râul Tundza (Tonžos în antichitate). În afara incintei propriu-zise, au mai fost cercetați trei tumuli (doi cu cameră funerară și cu morminte secundare) și s-au făcut sondeje în așezarea deschisă, aparținând populației de rînd. La Seuthopolis au fost surprinse două perioade de locuire — antică și medievală. Locuirea antică se împarte la rîndul său în trei faze: prima, datînd de la mijlocul sec. IV î.e.n., era o locuire rurală dispusă probabil în jurul unei reședințe regale întărite (τῦρος), nelocalizată însă; a doua fază, aparținînd orașului propriu-zis, este datată între cca 323—277 î.e.n., renunțîndu-se la datarea mai veche pînă în al treilea sfert al sec. III î.e.n. în urma reanalizării materialului numismatic; a treia fază, mult mai săracă, aparține unei locuiri ulterioare distrugerii orașului, pînă către sfîrșitul sec. III sau începutul sec. II î.e.n. În afara acestor faze au mai apărut cîteva elemente de cultură materială romană și romano-bizantină (sînt menționate doar fibule și monede), fără a fi legate însă de o locuire propriu-zisă. Așezarea feudală, de caracter rural datează din sec. XI—XIV. Straturile arheologice au fost puternic deranjate prin extragerea pietrei pentru construcție de către localnici, în epoca modernă și contemporană.

Numele orașului, necunoscut din izvoarele literare antice, a fost dezvăluit de o inscripție descoperită aici în 1953, în

limba greacă, arătînd că două exemplare identice au fost așezate în orașul Kabyle — a cărui localizare este cunoscută — și alte două în orașul Seuthopolis. În inscripție sînt pomenite două monumente sacre ale orașului: templul Marilor Zei și altarul lui Dionysos (identificat în agora).

Incinta orașului, ocupînd cca 5 ha era de formă pentagonală, adaptată terenului — o terasă mai înaltă a râului Tonzos. Spațiul din interior a fost organizat după sistemul hippodamic, cu două străzi principale care se intersectau în unghi drept în agora. Zidul de incintă avea două porți de acces (în NV și SV), turnuri de colț și intermediare. În colțul de nord se afla acropola fortificată, de formă patrulateră (4620 m²), cu o singură poartă pe latura de NE ce răspundea în oraș, turnuri de colț și unul intermediar. Aici se afla palatul-sanctuar de reședință a regelui. Construcțiile urbane, dispuse în „însulă”, erau de dimensiuni mari și de plan grecesc; ele cuprindeau mai multe camere, probabil și etaj, un portic, o curte și o sală de cult cu vatra-altar decorată. Acoperișurile erau din țigle (solenes, kalypteres) și împodobite cu antefixe. Orașul dispunea de canalizare, fîntni, temple, statui — întrunind astfel caracteristicile unui oraș de tip elenistic, dar a cărui organizare era subordonată sistemului social-politic al regatului odris, în care regele reunea puterile militară, politică, administrativă, juridică și religioasă. Locuințele populației de rînd, situate în afara incintei, erau mult mai modeste — de tipul colibelor, acoperite însă cu țigle. Între ocupațiile locuitorilor se numărau, pe lângă agricultură, vînațoare și pescuit, practicarea diferitelor meșteșuguri (prelucrarea metalelor, a pietrei, olăritul) și a comerțului (dovedit de obiectele de import și de cele peste 1300 monede aparținînd acestei perioade, majoritatea din bronz).

Ponderea cea mai însemnată în economia volumului o ocupă prezentarea ceramicii. Importanța excepțională a descoperirilor de la Seuthopolis rezidă în aceea că sînt foarte bine delimitate cronologic, într-o perioadă restrînsă de timp — circa 75 ani, dintre care 50 de ani corespunzînd orașului lui Seuthes. Maria Čičikova merge însă mai departe, pe de o parte încadrînd ceramica autohtonă de aici în ansamblul ceramicii tractice, iar pe de altă parte delimitînd mai strîns anumite tipuri ceramice cu ajutorul observațiilor stratigrafice și a complexelor închise bine datate (din tumuli). Comentariul cuprinde trei capitole: I — ceramica tracică; II — pithoi și ștampile pe pithoi; III — ceramica greacă — respectîndu-se structura studiilor publicate anterior de autoare în AAPH, 1963, BCH, 82, 1958 și respectiv Arheologija-Sofia 2, 1965. Urmează un catalog cu aceeași împărțire. Nu intră în comentariu amforele, piesele de arhitectură, teracotele și obiectele mărunte din lut ars, destinate altor părți ale monografiei. Pe baza stratigrafiei și mai ales a descoperirilor din necropoli sînt distinse trei orizonturi de ceramică — cel aparținînd locuirii din al treilea sfert al sec. IV î.e.n. (materiale din mantaua tumulilor) și cele aparținînd orașului întărit (ceramica descoperită în oraș și vasele de ofrandă din mormintele principale și secundare din tumuli).

Ceramica tracică cuprinde două categorii principale — ceramica lucrată cu mîna și ceramică lucrată la roată. Am-

bele categorii au fost clasificate după criteriile tipologice și funcționale.

Ceramica lucrată cu mina era folosită atât pentru păstrarea și prepararea hranei, băut și luminat, cât și în diferite meșteșuguri, în ritualul funerar și ca vase de cult. Majoritatea tipurilor ceramice — oalele cu corp cilindric sau bombat, străchini, castroane, căni, cești, creuzete, capace — sînt forme tradiționale, larg răspândite în lumea tracică și geto-dacică. Ponderea lor în ansamblul ceramicii autohtone este apreciată ca apropiată de jumătate. Autoarea urmărește evoluția formelor în aria tracică și getică, stabilind duratele de existență ale fiecărui tip în parte. Din păcate, în tipologia sa nu sînt incluse decît vasele întregi, astfel că o mare parte a materialului ceramic — chiar tipuri de vase — rămînc în afara acesteia, chiar dacă este parțial ilustrată prin fotografii. Există și forme preluate din ceramica greacă (opaițele), dar în general chiar influența ceramicii lucrate cu mina se face puțin simțită. Se consideră că o parte a ceramicii lucrate cu mina era lucrată de meșteri specializați, dată fiind standardizarea anumitor tipuri ceramice.

Ceramica la roată de la Seuthopolis este caracterizată pe de o parte prin imitarea formelor ceramicii grecești, iar pe de altă parte prin ponderea mai mare a ceramicii arse oxidant față de cea cenușie, arsă reductoare, deși formele ceramice sînt aceleași (p. 49, tab. 1). Între tipurile ceramice catalogate intră vasele-crater, străchinile cu gura curbată spre interior (boluri), căni, oenochoe, vasul în formă de caliciu, kantharoi (tipul 40), oala cu o toartă (model tradițional), cupele cu corp sferic și gît înalt, evazat, farfurii „de pește”, un kernos, un opaiț cu trei guri de ardere. Și aici tipologia păcătuiește prin neincluderea vaselor fragmentare, astfel că din ea lipsesc tipuri importante ca amfora, bazinul rectangular, un vas de cult cu marginea perforată (fig. 18), lekanai, capace — amintite însă și ilustrate în cadrul comentariului. Unele vase sînt decorate prin ștampilare. Prezența unor graffiti pe unele categorii ceramice — boluri, căni, amfore, kantharoi ș.a. unele cu prescurtări ale unor nume sigur grecești ΗΡΑΚΛΗ, ΕΚΤ, ΦΙΑ ș.a.) altele întlnite și pe ceramica de import din așezare (ΑΓ, ΔΙ, Η, Υ) ne fac să ne întrebăm dacă nu cumva o parte a ceramicii lucrate la roată considerate autohtone nu este totuși de atribuit unor meșteri greci, eventual localnici, cu alt mai mult cu cît majoritatea formelor acestei categorii ceramice sînt pur grecești. Oricum, este de admis ca sigură prezența unor meșteșugari și negustori greci în oraș. Atrage atenția și descoperirea citorva fragmente ceramice celice, din pastă de grafit (p. 52—53 și fig. 24), datată de autoare în sec. II—I î.e.n. Cum în partea a treia a volumului sînt ilustrate cîteva fibule și alte obiecte de factură celică (p. 175, fig. 2, eventual p. 181, fig. 6), ne putem gândi că datarea acestor fragmente ceramice este prea tirzie și că o prezență temporară celică în zonă ar putea fi postulată către sfîrșitul sec. III — începutul sec. II î.e.n.

O categorie distinctă o constituie vasele mari de provizii, de tip pilhos. Pe ele au fost descoperite 139 mărci, cele mai multe imprimate înainte de ardere, altele după aceea. Aceste mărci, reprezentînd litere, monograme, diferite semne derivate din litere grecești, embleme, rozete, figuri geometrice, palmete sau chiar obiecte de uz curent (fibule tractice, cercei, monede), sînt considerate a aparține proprietarilor de ateliere, între care probabil se număra și regele. A doua grupă de mărci, graffiti, reprezintă fie cifre grecești, indicînd cel mai probabil capacitatea vaselor exprimată în unități de măsură grecești (choa, mine), uneori însă fiind simple litere. Vasele de acest tip au fost lucrate pe loc.

Ceramica greacă de import este în marea ei majoritate de producție attică (West-Slope). În acest capitol autoarea studiază și fragmentele ceramice semnificative, oferind și repartiția statistică a acestora (p. 66, tab. 2). Din cele aproape 2000 de fragmente studiate, peste 60% reprezintă vasele

de tip kantharos, urmate de vasele pentru servit hrana (boluri, farfurii „de pește”). În proporția mai mici apar și alte forme: lekythos, skyphos, unguentaria, askoi, lagynoi, opaițe, pixide. Pe boluri, kantharoi și farfuriile de pește apar adesea graffiti, reprezentînd litere, monograme, abrevieri de nume grecești — unele interpretate ca dedicații făcute zeilor (Zeus, Hera, Herakles), alte ca nume ale proprietarilor, diferite indicații numerice sau semne magice. Tipologia și descrierea amănunțită a ceramicii grecești, cu paralele în descoperiri din alte centre — în special Apollonia și Attica — aduce contribuții importante la cronologia acesteia. Unele fragmente (kantharos, un skyphos cu figuri roșii) se datează înaintea întemeierii orașului pe la mijlocul sec. IV î.e.n.

În partea a doua a volumului este prezentat, pentru prima dată în Zulgaria, întregul material amforistic descoperit într-o așezare tracică. Ana Balkanska încearcă să schițeze aici ansamblul importurilor de vinuri și ulei de măsline în așezare și să estimeze ponderea ocupată în cadrul acestora de fiecare centru exportator. Reținem remarca, cu totul judicioasă după părerea noastră, că „varietatea descoperirilor amforice nu dovedește întotdeauna existența unor relații economice directe cu respectivele centre de producție și comerciale” (p. 130). Un rol important îl avea comerțul de tranzit, al cărui principal promotor în cazul de față ar fi — după autoare — Atena, secundată de Thasos. Prin studierea tuturor categoriilor de amfore — atât ștampilate cît și neștampilate — autoarea constată că la Seuthopolis structura acestui comerț era deosebită de cea a orașelor vest-pontice.

În primul capitol al comentariului sînt prezentate integral tortile ștampilate, în număr de 96. Vădînd o bună cunoaștere a literaturii de specialitate, autoarea reușește să propună o încadrare cronologică strînsă a ștampilelor, deși unele ștampile, nefîntregite, ar mai putea fi totuși descifrate. Ștampilele de Thasos ocupă primul loc, cu 50 exemplare (52,83%), dintre care 20 au fost descifrate complet. De la apariția volumului și pînă în prezent s-au înregistrat noi progrese în cronologia acestor ștampile, ceea ce ne permite să aducem aici unele corective și nuanțări. Astfel, după datele de care dispune autoarea, circa o treime din ștampilele descifrate ar data din al treilea sfert al sec. IV î.e.n., deci dinaintea de întemeierea orașului. Ele au fost găsite în mantalele tumurilor 1 și 2. Ștampila lui *Dealkos* (nr. 1), încadrată de autoare la sfîrșitul grupei timpurii, cu două nume (cca 360—340 î.e.n.), în realitate aparține grupei tirzii, cu un singur nume și se datează cca 324—318 î.e.n.¹ Ceilalți magistrați se datează acum astfel: *Aristophanes* (nr. 3—6) — cca 328 î.e.n., *Thason* (nr. 7, 20, probabil și 22) — cca 325 î.e.n., *Alkimos* (nr. 8), *Pamphaes* (nr. 12, 13), *Aristomenes* (nr. 2), *Krinomenes* (nr. 9), *Megakleides* (nr. 10, 11), *Polyneikes* (nr. 14, 15) și *Aischron* între cca 325—309 î.e.n., *Kratinos* (nr. 17, 18) — cca 307—299), probabil spre începutul perioadei, iar *Pythion IV* — cca 298—294 î.e.n.² Magistrații Thason, *Dealkos*, *Alkimos* și *Pamphaes* fac toți parte din „grupul cu crab”, fiind foarte apropiați cronologic (cca 325—318 î.e.n.). Ștampilele nr. 22, 28, 30, 31, 33, 40, 41, 44, găsite tot în mantalele celor doi tumuli este foarte probabil că se încadrează în același interval de timp, cu ștampilele 1—15 adică între cca 330—310 î.e.n., reprezentînd perioada imediat premergătoare și cea de început a orașului lui Seuthes. După aceea constatăm o scădere urmată de încetarea pătrunderii amforelor ștampilate thasiene în oraș. Celelalte centre exportatoare de amfore ștampilate au o pondere mult mai redusă: Rhodos-1, Sinope-3, „cu roata”-6, grupul „Parmeniskos”-3, ștampile cu două nume, dintre care unul prescurtat — 5, ștampile cu un nume — 8, grupul IH — 2, cu alte monograme-5 și anepigrafice-7 exemplare. Nu toate sînt con-

¹ M. Debidour, BCH, Suppl. XIII, 1986, p. 331.

² *Ibidem*, p. 331—332.

temporane oraşului întărit. Ştampila rhodiană se datează între 240—212 î.e.n. Dintre ştampilele sinopeene, una aparţine grupei I după Grakov (al treilea sfert al sec. IV î.e.n., una este din grupa a II-a şi una din grupa a IV-a. În legătură cu aceasta din urmă, trebuie spus că în ultima vreme s-a arătat necesitatea datării grupei a IV-a a ştampilelor sinopeene (220—183 după Grakov), B. A. Vasilenko propunând perioada 275—230 î.e.n, iar V. Grace — în lumina descoperirilor de la Middle Stoa din Atena — între 281—259 î.e.n.³ Cumn ultima datare pare a fi confirmată tot mai mult de descoperirile arheologice, devine posibil ca cea mai recentă ştampilă sinopeană din Seuthopolis să aparţină totuşi perioadei de sfârşit a oraşului sau celei imediat următoare.

Grupul amforelor cu ştampilă în formă de roată cu 3, 4 sau 5 spiţe este astăzi atribuită oraşului Amphipolis⁴, iar cele din grupul IH se crede că au fost produse în Egipt⁵. Ştampila nr. 78, în formă de peşte şi purtând numele indescifrabil al unui astynom ar putea fi din Chersonesul tauric.

Spre deosebire de coloniile greceşti de pe litoralul vestic al Mării Negre, la Seuthopolis nu au apărut de loc ştampile din Heraclea Pontica, iar ştampilele şi chiar fragmentele ceramice sinopeene (vezi mai jos) sînt foarte rare. Se pot stabili unele paralelisme cu situaţia de la Kabyle şi cea de la Sborjanovo (distr. Razgrad)⁶.

Studiind în continuare fragmentele de amfore (guri, torţi, picioare) prin analize morfologice şi comparative propuse de I. B. Zeest (MIA, 83, 1960), Ana Balkanska reuşeşte să distingă prezenţa la Seuthopolis a următoarelor tipuri de amfore: thasiene (care predomină), rhodiene timpurii (destul de numeroase), Sinope, Knidos, Chios (numeroase, amfore cu piciorul „în formă de ceaşcă”, cele de tip Soloha I, Ust' Labinsk, Soloha II (Byzantium?) cu fund conic scurt (attice?), cu gura profilată (Mende?). Unele din acestea sînt slab sau deloc reprezentate pe litoralul bulgar al Mării Negre (Soloha I, Ust' Labinsk) — ceea ce pledează pentru originea lor egeeană şi pentru o cale diferită de pătrundere a lor spre interiorul Traciei. Acest capitol ar fi avut mult de câştigat dacă studiarea materialului amforistic ar fi fost făcută şi din punct de vedere cantitativ (statistic), pentru a se putea aprecia mai bine aportul fiecărui centru exportator în secvenţa cronologică destul de precisă reprezentată de Seuthopolis. De asemenea, o expertizare chimică şi fizică a pastelor diferitelor categorii de amfore — cu şi fără ştampile — ar fi putut clarifica unele incertitudini, înlătura nesiguranţa unor atribuiri şi corela tipologic fragmentele de amfore cu unele din torşile cu ştampile. De pildă, nu aflăm căror tipuri de amfore le corespund ştampilele de Amphipolis (cu roata), cele din grupul I H, din grupul „Parmeniskos” şi celelalte ştampile din centre nedeterminate, care reprezintă peste 40% din total. Unele fotografii şi desene nu au trimiteri în text (fig. 16/1—2; 18/10—14; 26—29; 20/4, 22, 23; 24/21—24).

³ B. A. Vasilenko, SA, 1971, 3, p. 245—250; V. Grace, Hesperia, 54, 1985, p. 20 şi nr. 50—52 cu discuţia problemei.

⁴ C. Rhomiopoulou, SCH, Suppl. XIII, 1986, p. 479—483; M. Nikolaidou-Patera, *op. cit.*, p. 485—490, şi n. 3.

⁵ V. Grace, *op. cit.*, p. 19 şi n. 46; vezi şi B. A. Vasilenko, SA, 1973, 3, p. 233—235.

⁶ Neli-Tančeva-Vasileva, în *Kabyle*, I, Sofia, 1982, p. 90—114; A. Balkanska, Arheologija-Sofia, 27, 1985, 4, p. 24—31 — la Sborjanovo, ştampile thasiene dateate între 325—265 î.e.n. se asociază cu ştampile sinopeene de la sfârşitul grupei III (astynomii *Artemidoros*, *Mikrios*, *Mnesikles*). În aşezarea fortificată de la Satu Nou — „Valea lui Voicu”, jud. Constanţa, ştampile rhodiene din perioadele I şi II se asociază cu ştampile sinopeene din grupele V şi VI exclusiv (cercetări inedite N. Conovici şi M. Irimia).

Cu toate aceste neajunsuri — unele de natură obiectivă — contribuţia adusă de autoare prin publicarea ştampilelor şi fragmentelor de amfore de la Seuthopolis este foarte importantă pentru cunoaşterea raporturilor comerciale ale acestor oraş din inima Traciei şi totodată pentru stabilirea unor sincronisme şi precizarea cronologiei diferitelor categorii de amfore. Merită subliniată insistenţa Anei Balkanska asupra factorilor externi care au determinat structura importurilor în Tracia, în primul rînd contribuţia Atei la noul raport de forţe stabilit după crearea imperiului macedonean. Unele din lipsurile semnalate de noi nu sînt numai ale autoarei, ci aparţin în primul rînd stadiului actual al cercetării⁷.

Publicarea de către L. Ogenova-Marilnova a descoperirilor mărunte, teracotelor şi fragmentelor sculpturale prezintă de asemenea un mare interes, atît prin varietatea aspectelor vieţii cotidiene pe care le dezvăluie cît şi pentru aprecierea stadiului de dezvoltare atîns de aristocraţia tracă într-o perioadă de timp bine precizată. Caracterul succint şi rezervat al comentariului — numai 11 pagini — este suplinit de descrierea amănunţită a pieselor din catalog şi de bogata ilustraţie. Piesele au fost grupate din punct de vedere funcţional şi nu după materialul din care sînt lucrate: podoabe, arme şi piese de harnaşament, instrumente şi unelte, piese de la mobilier şi de uz casnic, descoperiri legate de religie şi artă. Un capitol special este dedicat materialelor de epocă romană descoperite în perimetrul oraşului (fibule). Catalogul cuprinde descrierea amănunţită a obiectelor (415 poziţii), cu precizarea stării de conservare, dimensiunilor şi poziţia topo-stratigrafică. Sînt ilustrate fotografic — din păcate fără scară grafică — piesele cel mai bine păstrate din fiecare tip prezentat. Dintre podoabe un mare interes îl prezintă *fibulele* (98 exemplare din bronz şi fier). În faza mai veche a oraşului, pînă către sfârşitul sec. IV (de ce nu şi mai tîrziu?) erau preferate fibulele „tracice”, care de altfel predomină (68 piese, dintre care 56 de bronz), pentru ca în perioada finală şi după distrugerea oraşului să se răspîndească cele cu resort bilateral (13 de bronz, 15 de fier). Varietatea tipurilor de fibule „tracice” dovedeşte contemporaneitatea folosirii lor. Aceste varietăţi sînt bine cunoscute pe teritoriul României; dintre descoperirile caracteristice cităm pe cele de la Zimnicea⁸, Buncuţi-Avereşti⁹, Enisala¹⁰ sau Bîzdina¹¹, în ultimele trei staţiuni predominant cele cu arcul îngroşat. Aceasta dovedeşte continuarea folosirii respectivelor fibule pe tot parcursul sec. III î.e.n. La Seuthopolis apar şi fibulele cu resort bilateral, de tip La Tène, pe care autoarea înclină să le considere forme evaluate ale fibulei „tracice” fără a nega apropierile formale ale acestora de fibulele La Tène. Descoperirea unor fibule La Tène C₁ şi C₁₋₂ (p. 175, fig. 82, 81) şi chiar a unora de aspect mai tîrziu se leagă de perioada posteroară distrugerii oraşului, pînă la sfârşitul sec. III î.e.n. şi chiar în sec. II î.e.n. Din păcate, caracterul prea fragmentar al majorităţii pieselor nu permite aprecieri mai sigure.

Celelalte podoabe — cercei, pandantiv e, inele, brăţări, verigi de picior, mărgelile — au o largă circulaţie în lumea antică şi provin de obicei din prototipuri greceşti sau orientale; ele erau însă produse pe loc, fiind lucrate în special din bronz şi fier. O menţiune specială merită fragmentul de

⁷ Vezi în acest sens lucrarea postumă a lui B. I. Braşnăski, *Melody issledovaniia antičnoi torgovli (na primera severnogo pričernomorja*, Moscova, 1984, care arată complexitatea crescîndă a studierii amforelor şi unele imperative ale cercetării actuale.

⁸ A. D. Alexandrescu, *Thraco-Dacica*, 1, 1978, p. 131—141.

⁹ V. V. Bazarciuc, *SCIVA*, 32, 1981, 1, n. 563—570 eadem, *SCIVA*, 34, 1983, 3, p. 249—272, fig. 19, 22.

¹⁰ G. Simion, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 154, fig. 7.

¹¹ C. M. Tăulea, *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 92—110 fig. 6/3—11, 7/1 2.

lorques (p. 181, fig. 6) greșit numerotat în ilustrație față de catalog), care ar putea fi de tip celtic (informație M. Babeș). Mărgelile de sticlă decorate cu „ochi” sau cu figură umană (neilustrată) sînt de origine feniciană (p. 165) și au avut o largă circulație în întreaga Europă. În România, cele mai multe exemplare cu mască umană au apărut în așezarea fortificată de la Bunești-Averești (jud. Vaslui), dar se cunosc și la Zimnicea, Fintînele sau Mangalia, precum și în alte stațiuni²².

Armele, unelte, obiectele de uz casnic lucrate din fier, bronz sau os sînt de o mare varietate și deosebit de importante pentru cunoașterea instrumentarului epocii. Multe dintre ele se regăsesc și în Dacia. Cu atît mai surprinzătoare ni se pare absența din catalogul descoperirilor mărunte a unor categorii de instrumente și unelte gospodărești, foarte răspîndite în alte așezări. Ne referim în primul rînd la instrumentele de tors și țesut (fusaiole, greutăți din lut) și la unelte pentru modelat ceramica lucrată cu mina (așa numitele „lustruitoare”). Credem că au fost trecute pur și simplu cu vederea, ori dacă nu ar trebui să ne întrebăm cum se explică această absență.

Destul de numeroase sînt statuetele de teracotă reprezentînd diferite divinități (Cybele, Eros, Afrodita, Nike) sau pur și simplu statuete decorative de tip Tanagra. Figurinele și

simulacrele miniaturale din lut, folosite în cultul domestic și pentru magie au multe analogii în Tracia, Dacia și desigur lumea greacă. Alte obiecte de cult mărunte, din bronz și plumb, sînt legate de imagistica greacă, cultele misterice și magie.

Fragmentele sculpturale din marmură arată pătrunderea puternică a gusturilor și obiceiurilor grecești în lumea sud-tracică.

Cele cîteva fibule romane și romano-bizantine găsite împreună cu monede din aceleași perioade provin din așezări aflate în vecinătatea ruinelor, deoarece lipsesc urmele de locuire directă.

Prin bogăția și varietatea materialului publicat, cu numeroase analogii și în spațiul carpato-dunărean, precum și prin încadrare cronologică precisă a acestuia, primul volum al monografiei „Seuthopolis” se înscrie ca o valoroasă realizare a cercetării arheologice bulgare. El devine o lucrare de referință alături pentru cercetarea tracologică cît și pentru adăncirea unor aspecte ale civilizației elenistice timpurii — în special în ceea ce privește cronologia ceramicii attice și a diferitelor categorii de amfore elenistice.

Niculae Conovici

KAMEN DIMITROV, VLADIMIR PENČEV *Sevtopolis, II, Antičeni ei srednorekonnii moneti*, Sofia, 1984, Editura Academiei bulgare de științe, 161 p. + LXII pl. în afara textului.

Al doilea volum al monografiei „Seuthopolis”, apărut aproape simultan cu primul (vezi mai sus) este dedicat descoperirilor monetare din perimetrul orașului trac. Sînt publicate 2198 monede, dintre care 1336 antice (prezentate de K. Dimitrov), 862 medievale și moderne (prezentate de V. Penčev). Respectînd organizarea primului volum, fiecare din cele două părți cuprinde un comentariu, un catalog, ilustrațiile pieselor și un rezumat în limba engleză.

Prin publicarea monedelor antice K. Dimitrov își propune (și reușește) să elucideze o seamă de probleme de ordin istoric și numismatic, cele mai importante privind: 1. Limitele cronologice ale orașului trac Seuthopolis în epoca preromană; 2. Tipologia și cronologia monedelor lui Seuthes III; 3. Circulația monetară la Seuthopolis, legată de dezvoltarea monetăriei locale și de legăturile economice ale regatului lui Seuthes; 4. Cunoașterea emisiunilor monetare ale unor dinastii traci necunoscuți din izvoarele literare (Spartokos, Roigos, Adaios).

Monedele străine prezentate în cap. I (p. 9–22) sînt următoarele: Athena — 1 tetradrahmă stil vechi; Elea (Epir) — 1 AE. *Macedonia Ortagoria* — 1 AE; *Philippi* — 2 AE; *Filip II* (359–336 î.e.n. și postume) — 4 tetradr., 134 AE; *Alexandru cel Mare* (336–323 î.e.n. și postume) — 4 tetradr., 19 dr., 73 AE; *Filip III Arhidaos* (323–316 î.e.n.) — 3 dr.; *Alexandros IV* (323–311 î.e.n.) — 1 AE, *Cassandros* (316–297 î.e.n.) — 55 AE; *Demetrios I Poliorketes* (306–283 î.e.n.) — 5 AE; *anonime cu scut* (288–277 î.e.n.) — 4 AE. *Tracia: Mesembria* — 2 AE; *Apollonia* — 1 diobol; *Aigos Potamos* — 1 AE; *Cardia* — 1 AE; *Lysimacheia* — 19 AE; *Ainos* — 4 AE; *Lysimachos* (323–281 î.e.n.) — 2 tetradr., 41 AE; *Spartokos* (sfîrșitul sec. IV — începutul sec. III î.e.n.) — 1 AE; *Roigos* (sf. sec. IV — primul sfert al sec. III î.e.n.) — 1 AE; *Adaios* (aceleași perioadă) — 14

AE. *Siria: Seleucos I Nikator* (323–281 î.e.n.) — 1 tetradr., *Antiochos I Soter* (280–261 î.e.n.) — 1 AE datat 280–278 î.e.n. nominal inedit.

Ordonarea monedelor urmează modelul SNG. Cele mai recente sînt bronzurile cu scut macedonean emise de Demetrios I Poliorketes și anonimele macedonene cu scut. Lipsa monedelor lui Antigon Gonatas (277–270 î.e.n.) arată că sfîrșitul orașului se plasează în jurul anului 275 î.e.n. Anterior se credea că orașul încetează pe la 220 î.e.n.¹, D. P. Dimitrov considerînd — după H. Gaebler² că monedele cu scut macedonean și monogramă ale lui Demetrios I (după E. T. Newel³ și R. Mathisen⁴) ar fi aparținut lui Demetrios II (239–229 î.e.n.). Noua datare este sprijinită și de cronologia celorlalte vestigii arheologice de la Seuthopolis (p. 12, n. 31 și 32). În prezentarea monedelor autorul insistă doar asupra unor emisiuni rare și adoptă o poziție critică în problemele controversate de cronologie.

Dinastia trac *Spartokos* este cunoscută doar din inscripția descrisă la Seuthopolis și după legenda cîtorva monede de bronz (11 ex.), care indică orașul Kabyle ca reședință a sa și îl plasează în timp în vremea lui Seuthes III. Pe baza reprezentărilor de pe monede — portretul regelui dublat de un cap de leu, jos măciucă, Artemis cu făclie sau pateră, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΠΑΡΤΟΚΟΥ — și a diferitelor opinii exprimate anterior, K. D. își formulează cu argumente convingătoare o interpretare proprie. Este vorba de o emisiune de scurtă durată, unitară tipologic, din orașul Kabyle (cu ale căror emisiuni ulterioare se înrudește stilistic). Reprezentarea capului de leu și a măciucii exprimă poziția independentă și egală a emitentului față de Lysimach, atestînd și o eventuală înru-

¹ D. P. Dimitrov, *Arheologija Sofia*, 1972, 3, p. 10.

² H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paonia*, 2, Berlin, 1935, p. 189.

³ E. T. Newel, *The Coinage of Demetrios Poliorketes*, Londra, 1927, p. 118–119.

⁴ R. Mathisen, *Journal of the Society for Ancient Numismatics*, 10, 1979, 1, p. 3, 1.

²² V. V. Bazarciuc, *op. cit.*, p. 267 cu bibliografia și p. 269, fig. 21.